

*Колесникова О. В.,
аспірант кафедри східної філології
Київського національного лінгвістичного університету*

ЯПОНСЬКА ЛЕКСИКОГРАФІЧНА ТРАДИЦІЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Анотація. У статті здійснено короткий історичний огляд становлення японського словникарства, запропоновано авторську періодизацію лексикографії Японії, виокремлено характерні особливості наявних словників японської мови.

Ключові слова: японська лексикографічна традиція, двомовні словники, періодизація японських лексикографічних джерел.

Постановка проблеми. Сьогодні прийнято вважати, що існує два основні засоби опису мови – граматики та словники. Довгий час тільки граматики вважалися науковим «зрядом», тоді як словнику не було приділено достатньої уваги. «По мірі розвитку наукових основ лексикографічного моделювання мови все більше пробиває собі дорогу точка зору, згідно з якою словник може в перспективі стати головним видом лінгвістичного опису, а граматики буде додатком до словника, куди будуть виноситися регулярні закономірності функціонування мовних одиниць. Такий підхід до методології мови особливо доречний для китайської та інших мов ізольованого характеру» [1, с. 363].

Протягом довгого часу японська лексикографічна традиція розвивалася під впливом інших мовознавчих традицій, зокрема китайської та англійської, тому можна припустити, що японська словникова справа не має ніякої особливості та цінності для мовознавців і лінгвістики загалом. Таке поверхнєве уявлення про японську лексикографічну традицію може скластися, оскільки більшість матеріалів наукового характеру саме так її змальовує [2; 3; 4; 5; 6; 7].

Проте ми вважаємо цілком доречним наголосити на тому факті, що японська лексикографія в результаті розвитку все ж таки змогла здобути автентичність та набути свої питомі особливості.

Лексикографічна праця є результатом певного рівня розвитку нації, фіксує динаміку суспільних відношень, політичної, філософської, науково-технічної, релігійної думки носіїв мови, описаній у словнику [4, с. 180].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Японська лексикографія вважається однією з найважливіших сфер, що безпосередньо впливають на мову, тому дослідженням у цій галузі приділено багато уваги. Серед японських лінгвістів варто виділити таких, як, зокрема, К. Накао [6], К. Йошіда [7], Д. Нагашіма [8], які приділяють багато уваги історичному контексту японської лексикографії, а також її нинішньому стану. На основі їх наукових здобутків ми мали змогу виокремити певні історичні періоди японської ЛГ (лексикографічної) праці, простежити формування та розвиток автентичних особливостей словникової справи в Японії та дійти відповідних висновків. Із вітчизняних японістів проблемами японської лексикографії займалися В.М. Алпатов [9; 10], В.Н. Горегляд

[11], К.І. Головкин [12], С.А. Козуб [13], М.К. Колодько [2], Н.І. Конрад [3].

Лексикографічні джерела мають велику лінгвістичну цінність для ретроспективної характеристики мови, є важливою складовою дослідження лексичної бази мови певного історичного періоду.

Наведемо декілька прикладів.

Радянський японіст М.О. Сиромятніков, який активно досліджував різні аспекти японської мови, на матеріалі словників доби Хейан робить такі висновки: ієрогліфічні словники кінця IX – початку X ст. містять багато канго (китайців), зокрема буддистської термінології, а також індійські та тибетські географічні назви, що підтверджує факт тісного контакту японської з цими мовами [14, с. 47]. Завдяки першим спробам укладання японсько-російських та російсько-японських словників була створена також система транскрипції російської лексики знаками катакани, на яку свого часу звернули увагу І.П. Бондаренко [15; 16], В.Н. Горегляд [11], О.П. Петрова [17]. Рукописні словники першого японця, що потрапив до Росії, Гондзи (XVIII ст.), вплинули на розвиток російської японістики, а також зіграли важливу роль у встановленні перших міжмовних взаємин між двома народами. В університеті Кагошіма (Кагошіма-кен, о. Кюсю) японські вчені ретельно досліджують рукописну спадщину Гондзи для виявлення та аналізу особливостей місцевого діалекту першої половини XVIII ст. [15, с. 185].

Зважаючи на те, що рівень розвитку лексикографічної справи в певній країні свідчить про «ступінь розвитку мовознавства та про увагу, яку приділяють мовному і культурному будівництву народу» [18, с. 6], ми вважаємо за необхідне зосередитися на дослідженні японського словникарства.

Метою статті є комплексний розгляд історії японської лексикографічної традиції, виокремлення особливостей словникової справи японської мови та окреслення можливих схем розвитку лексикографії в Японії.

Для досягнення мети ми поставили такі завдання: стисло описати етапи зародження, формування та розвитку теоретичних і практичних засад японського словникарства, зосередитися на розгляді особливостей лексикографування мови.

Виклад основного матеріалу. У другій половині XX ст. японський дослідник К. Йошіда презентує власну схему періодів японської ЛГ, поділяючи 14 століть існування японської мови на 5 етапів словникової справи [6, с. 36; 7]:

1) етап зародження (з доби Нара до доби раннього Хейану, 620–900 рр.);

2) етап становлення (середина доби Хейану до пізнього Хейану, 901–1183 рр.);

3) етап розвитку (доба Камакура до доби Муромачі, 1184–1603 рр.);

4) етап популяризації (доба Едо, 1604–1867 рр.);

5) етап розквіту (доба Мейджі, пізніше 1868 р.).

Перший етап лексикографічної традиції Японії ми пропонуємо назвати періодом китайського впливу, коли словникова справа у країні почала розвиватися як наслідок встановлення контактів з Китаєм та Кореєю. З V – VI ст. разом із запозиченням писемності були перейняті методи, концепти та принципи китайської ЛГ, де існування ієрогліфічного письма вимагає укладання саме ієрогліфічних словників. Найперші лексикографічні праці представлені у вигляді ієрогліфічних китайсько-японських словників, укладених китайською мовою.

Китайсько-японські словники укладалися за однією із зазначених нижче типологій [5, с. 4; 9, с. 61]:

字形引[джікейбікі] «графічні» – ієрогліфи в словнику розташовані залежно від їх форми;

音引[онбікі] «фонетичні» – залежно від промови, звучання ієрогліфів;

分類体[бунруйтай] «семантичні» – залежно від значення.

Найдавніший словник за типологією «джікейбікі» – «Тенрейбаншьомейджі» (835 р.), укладачем якого був монах та вчений Кукай. Його словникова база нараховує більше тисячі китайських ієрогліфів, відокремлених у 534 заголовки.

Словники типу «джікейбікі» пізніше були спрощені у результаті упорядкування ключів і у зв'язку з легкістю користування та запам'ятовування ключів за типом «бунруйтай» [13, с. 61]. Перший словник «бунруйтай» – 和名抄 [Вамьоруджішьо] (931–938 р.) – був укладений у період правління імператора Шюдзяку (931–938), його автором був Мінамотоно Шітаго.

Словники типу «онбукі» почали з'являтися за доби пізнього Хейану (кінець XII ст.). Яскравим прикладом стає «Ірохаджіруішьо» Т. Тачібани – двомовний японсько-китайський словник, яким користувалися для знаходження певного ієрогліфа. Це лексикографічне джерело є прототипом японського словника для загального користування і побудоване таким чином, що заголовні лексичні одиниці розташовані тематично за складовим алфавітом «ірода» з неповним тлумаченням слів [6, с. 37].

Поява японського письма «кани» піднімає ЛГ традицію на новий рівень, оскільки відтепер японці мають дві системи транскрибування слів: фонографічне (хірагана, катакана) та схематичне (ієрогліфи-фонетики), що допомагає у тлумаченні слів іншим способом, ніж виключно як із застосуванням китайських ієрогліфів. У XII ст. поступово починають з'являтися словники, де тлумачення слова вже подається за допомогою «онного» та «кунного» читання, а також «манйогани» і «катакани».

Етап розвитку (доба Камакура до Муромачі) характеризується становленням довідкової інформації. Якщо раніше словники ЯМ укладалися монахами, вченими, літераторами і мали обмежене коло користувачів, то відтепер лексикографічна справа отримує масовість. Це має своє пояснення: по-перше, надбання нової функції словника, а саме як практичного посібника для формування навичок читання та письма, а по-друге, як результат розвитку друкарської справи, що давало змогу поширювати словники як відносно дешевий товар.

Доба Едо (Епоха популяризації) є важливим етапом у становленні японської лексикографії та пов'язана з розвитком двомовної словникової традиції. Характерними ознаками цього періоду є знайомство із західною ЛГ традицією, поширення словників серед населення, укладання тлумачних японських та поява перших японсько-європейських двомовних словни-

ків. Поштовхом стає значний за обсягом двомовний (японсько-португальський) словник “Vocabularioda Lingoade Iapam” (1603–1604 pp.), укладений невідомими єзуїтськими місіонерами. З японських лексикографічних джерел цього періоду варто виокремити працю К. Танігави «Ваку-но-шіорі» (1777–1887) – дев'ятитомний словник, який вважають першим орієнтиром у становленні та розвитку сучасної японської ЛГ традиції [6, с. 38]. Знайомство японців із західною ЛГ традицією дає поштовх для бурного спалаху укладання словників. Порівняно з першими періодами становлення японської лексикографії, коли були відомі лише китайські словники, а акцент ставився на поширення таких ієрогліфічних лексикографічних джерел, цей період визначається впливом західних мов, європейських лексикографічних шкіл тощо. Визначними двомовними словниками стають словники таких західних мов, як англійська, іспанська, португальська, датська, російська.

Заключний 5-й етап становлення японської ЛГ характеризується розквітом словникової справи та появою широкого спектру словників різної спрямованості. За модель береться двомовний японсько-англійський “A Japanese and English Dictionary with an English and Japanese Index” Дж.С. Хепберна (1867 р.), який, згідно з визначеннями багатьох мовознавців, мав величезний вплив на подальший розвиток японської двомовної ЛГ [6, с. 37].

Кінець XIX – початок XX ст. – період активного розвитку лексикографії на теренах Японії. Особлива увага приділяється словотворенню та ЛГ опрацюванню нових слів, що пов'язано з науковою полемікою серед лінгвістів стосовно сучасної літературної японської мови [13, с. 65].

Не обійшлося без труднощів. Так, лексичні реєстри словників “A Pocket Dictionary of the English and Japanese Language” Хорі Тацуносукі (1862 р.), «Генкай» Оцукі Фуміхіко (1889–1891 pp.), “Mohan [Model] English-Japanese Dictionary” Канді Найбу (1911 р.), «Канвадайджітен» Шімонакі Ясабуро (1903 р.), “Saito's Idiomatic [sic] English-Japanese Dictionary” Сайто Хідесабуро (1915 р.), «Дайджітен» Ейди Такея (1917 р.), “Inouye's English-Japanese Dictionary” Іноуе Джюкіті (1921 р.), “Kenkyusha's New English-Japanese Dictionary on Bilingual Principles” Окакура Йошісабуро (1927 р.) містили велику кількість неологізмів, утворених безпосередньо авторами словників, що приводило до палких суперечок у колах лінгвістів-лексикографів [13, с. 65]. Багато нових японських слів записувалося катаканою, оскільки «японська мова мала статус меншовартості, неповноцінності у порівнянні з англійською» [13, с. 67]. Наприклад, суто японське слово 力オケ [караоке] записується катаканою, що може бути пояснено лише впливом американізації та демонстрацією більшої експресії новизни [13, с. 67]. Це ще раз підтверджує факт значного впливу інших мов (в цьому випадку – англійської) на формування мовної структури японської мови.

Отже, у японському мовознавстві лексикографічну традицію прийнято поділяти на 5 періодів, що нині вже є загальноприйнятим фактом, який об'єктивно віддзеркалює найсуттєвіші зміни у становленні японської ЛГ традиції як такої. Проте у навчальних цілях ми запропонуємо робити поділ на 3 періоди:

- 1) період китайського впливу (VII – XVII ст.);
- 2) період європейського впливу (XVII – XIX ст.);
- 3) сучасний етап становлення японської словникової справи.

Період китайського впливу можна охарактеризувати запозиченням теоретичних основ китайського словникарства,

а також укладанням словників за такими типологіями: 字形引[джікейбікі] «графічні», 音引[онбікі] «фонетичні», 分類体[бунруйтай] «семантичні».

Особливостями другого періоду японської ЛГ ми вважаємо започаткування та розвиток двомовної лексикографії. Оскільки найвпливовішою країною у той історичний період для Японії стає Америка, цілком зрозумілим є факт поширення двомовних словників саме англійської та японської мов. Спостерігається також тенденція розвитку теоретичних засад японської лексикографії.

Слід зауважити, що англо-японська ЛГ традиція укладання словників вважається інтернаціональним продуктом з добору заголовного слова, де гармонійно поєднується британська та американська традиції. Під час перекладу укладачі намагаються поєднати частоту використання слова з його комунікативною цінністю у словнику. Одна з особливостей англо-японських словників, розроблена саме японськими лексикографами, – це подання певної етимологічної інформації щодо заголовного слова. Така політика була запозичена з монологістичних англійських словників, націлених на дорослих носіїв мови (наприклад, “CO Dand Webster’s Collegiate”), тому включення етимології в базу словника є цілком виправданою ідеєю, особливо з урахуванням того, що при цьому задовольнялась зацікавленість багатьох людей у природі слова та його походженні [6, с. 43].

Сучасний етап становлення японської словникової справи представлений чотирма головними типами словників:

- 1) японський тлумачний словник;
- 2) китайський ієрогліфічний – японський словник;
- 3) англо-японський (ей-ваджітен);
- 4) японсько-англійський (ва-ейджітен).

У разі необхідності вивчення іншої іноземної мови (німецької, французької, іспанської, російської тощо) японці мають у своєму розпорядженні відповідні двомовні словники. Сучасні двомовні ЛГ праці в Японії можуть бути поділені на словники репродуктивного спрямування, представлені японсько-Х мовою, де Х мова – мова вивчення, та словники рецептивного спрямування (Х-японська) [6, с. 35–36].

У науковій літературі виділяють низку головних тенденцій розвитку сучасної японської лексикографії [2, с. 54]:

- 1) тенденція широкого залучення власних імен: наявність у словнику географічних назв, назв організацій, органів друку, ПІБ відомих людей;
- 2) тенденція активного включення архаїзмів;
- 3) тенденція поєднання старого (ономастичної лексики, архаїзмів, історизмів) із новим;
- 4) тенденція чіткого поділу словників на лінгвістичні та енциклопедичні;
- 5) тенденція залучення великої кількості фразеологізмів.

Висновки. Отже, зазначене вище дає змогу зрозуміти, наскільки суттєвим був і залишається вплив китайської та європейської лінгвістичної традиції на японську. Проте, наслідуючи зарубіжні принципи лексикографії, японському словникарству вдалося розробити, а, найголовніше, зберегти свої автентичні особливості, зокрема включення до реєстру сучасного словника архаїзмів, фразеологізмів та власних імен.

Загалом ставлення японців до словників є дуже шанобливим, оскільки історично склалося так, що навчання іноземної мови зазвичай реалізовувалося лише рецептивними навиками, тобто читанням та перекладом іноземної літератури зі словником. У науковій літературі японці представлені як «нація,

що шанує словники» [6, с. 35], «нація-словникарів» [12, с. 18]. Тобто, беручи до уваги цей факт, а також те, що японці – дуже працьовита нація, що намагається активно розвивати сучасні технології та приділяти велику увагу освіті, ми впевнено можемо передбачати, що лексикографічна праця в цій країні буде інтенсивно розвиватися і в майбутньому, що зайвий раз підтверджує важливість її детального та фундаментального подальшого дослідження.

Література:

1. Городецкий Б.Ю. Пути совершенствования Большого китайско-русского словаря (из опыта работы русского редактора) / Б.Ю. Городецкий // Китайское языкознание: изолирующие языки : мат. XI междунар. конф. – М., 2002. – С. 363–371.
2. Колодько М.К. Головні тенденції розвитку японської лексикографії / М.К. Колодько // Мовні і концептуальні картини світу. – 2010. – Вип. 28. – С. 49–55.
3. Конрад Н.И. Синтаксис японского национального литературного языка / Н.И. Конрад. – М. : Издат. товарищество иностранных рабочих в СССР, 1937. – 375 с.
4. Мартынюк А.Я. Русская лексикография: Традиции и перспективы / А.Я. Мартынюк // мат. III междунар. науч. конф. по вопросам языкознания, этноистории, журналистики «Межкультурные коммуникации: пространство и время». – Алушта, 2004. – С. 180–182.
5. Bailey D.C. Early Japanese Lexicography / D.C. Bailey // Monumenta Nipponica. – Vol. 16, No. ½. – P. 1–52.
6. Nakao K. The state of bilingual lexicography in Japan: Learners “English-Japanese / Japanese-English Dictionaries” / K. Nakao // International Journal of Lexicography, Oxford University Press. – 1998. – Vol. 11, № 1. – P. 35–50.
7. Yoshida K. Jisho no rekishi (History of dictionaries in Japan) / K. Yoshida. – Tokyo : Taishukan, 1971. – P. 413–537.
8. Nagashima D. Ran-wa/ei-wajishohattatsushi (A History of Dutch-Japanese and English-Japanese Dictionaries) / D. Nagashima. – Tokyo : Kodansha, 1970. – 268 p.
9. Алпатов В.М. О специфике японских словарей / В.М. Алпатов // Язык и культура. Новое в японской филологии. – М. : МГУ, 1987. – С. 40–49.
10. Алпатов В.М. Об особенностях японской лексикографии / В.М. Алпатов // Лексика и лексикография : сборник научных трудов. – Вып. 18. – М., 2007. – С. 8–17.
11. Горегляд В.Н. Японоведение / В. Н. Горегляд // Азиатский музей – Ленинградское отделение института востоковедения АН СССР. – М. : Наука, 1972. – С. 186–201.
12. Головки К.І. Перекладна лексикографія у Японії: історія та сучасність / К.І. Головки // Мовні і концептуальні картини світу. – 2012. – Вип. 40. – С. 17–21.
13. Козуб С.А. Історія вивчення нових слів та їх лексикографічне опрацювання у японській мові / С.А. Козуб // Східний світ. – 2007. – Вип. 37. – С. 60–70.
14. Сыромятников Н.А. Классический японский язык / Н.А. Сыромятников // РАН Институт востоковедения. – 2е-изд. – М. : Издательская фирма «Восточная литература», 2002. – 151 с.
15. Бондаренко И.П. Русский язык японских мореплавателей (XVIII век) : [научная монография] / И.П. Бондаренко. – Нара (Япония) : Университет Тэнри, 1996. – 233 с.
16. Бондаренко И.П. Русско-японские языковые взаимосвязи XVIII века / И.П. Бондаренко // Историко-лингвистическое исследование : [монография]. – О. : Астропринт, 2000. – 400с.
17. Петрова О.П. Лексикон российско-японский / О.П. Петрова. – М. : Изд-во вост. лит., 1960. – 9 с. (XXV Международный конгресс востоковедов. Доклады делегации СССР)
18. Головашук С.І. Перекладні словники і принципи їх укладання / С.І. Головашук // на лекс. мат. рос. і укр. мов. – К. : Наукова думка, 1976. – 245 с.

Колесникова О. В. Японская лексикографическая традиция: история и современность

Аннотация. В статье осуществлен краткий исторический обзор становления японского словарного дела, предложена авторская периодизация лексикографии Японии, выделены характерные особенности существующих словарей японского языка.

Ключевые слова: японская лексикографическая традиция, двуязычные словари, периодизация японских лексикографических источников.

Kolesnykova O. Japanese lexicographical tradition: historical aspect and current situation

Summary. The article is mainly focused on historical information about Japanese lexicography, the principals of the Japanese language dictionaries are highlighted.

Key words: Japanese lexicographical tradition, bilingual dictionaries, periodization of the Japanese dictionaries.